

НАН України
Центр гуманітарної освіти

Баранович С.М., Кривець Є.В.

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

*На допомогу аспірантам
та здобувачам вченого ступеня
кандидата наук*

Київ - 1997

Затверджено до друку Вченою радою
Центру гуманітарної освіти НАН України

Видання в авторській редакції

Відповідальний за випуск д.філос.н., професор В.А.Рижко

Баранович С.М., Кривець Є.В.

Проблеми соціальної філософії.- Київ:
ЦГО НАН України. 1997.- 25 с.

З М І С Т

Баранович С.М. Проблеми етносу.....	2-17
1. Етнічні спільності.....	2
2. Нація та її ознаки.....	6
3. Поняття патріотизму, націоналізму, шовінізму.....	10
4. Роль національної ідеї в процесі становлення української державності.....	14
Кривець Є.В. Мораль і основні категорії моральної свідомості.....	17

ПРОБЛЕМИ ЕТНОСУ.

1. Етнічні спільності.

При розгляді першого питання слід звернути увагу на те, що під етнічною спільністю розуміється група людей, яка історично складалася і зв'язана спільністю території, де вона формувалася, спільністю мови, культури, побуту й особливостями похитного складу. Етнічні спільності - поняття широке; воно охоплює нації, народності, групи споріднених племен, окремі племена. В історичній, антропологічній і географічній літературі окремими етнічними спільностями називають етнографічні групи, а також стародавніх слав'ян, греків, кельтів тощо. (Див. УРЕ, видання друге.- К., 1979. Т.4, с.63-64).

Поняття етногенезу (взято з грецької мови: перша частина ETNOS означає плем'я, народ і друга частина ГЕНЕЗІС - походження) - це процес складання нової етнічної спільності на базі різних етнічних компонентів, що існували раніше. Цей процес має історичний характер, який відбувався на основі загальних закономірностей розвитку суспільства. В Європі процеси етногенезу відбувалися за часів пізнього палеоліту і неоліту, що виявилось в появі специфічних особливостей, які визначають археологічні культури. В той час етнічні групи в основному були ідентичні громадам або племенам. Згодом почали виникати етнічні спільності. Вважається, що за неоліту виникла індоєвропейська спільність. На останніх стадіях первіснообщинного ладу поряд з диференціацією все більшу роль у процесі етногенезу набувала консолідація споріднених угруповань і асиміляція племен іншими, розвину-

тішими етнічними групами. Кінцевим результатом процесів етногенезу було виникнення за середніх віків народностей. Середньовічні народності й сучасні нації склалися з племен нерідко різних за походженням. Згодом народності стали основою виникнення націй - людських спільностей у мовному і культурному відношеннях. Вивчення процесів етногенезу включає в себе комплексне використання даних суміжних наук - етнографії, антропології, археології, порівняльного мовознавства. (Див. УРЕ, видання друге.- К., 1979. Т.4, с.64)

Волею долі український народ дістає у спадок один з найбагатіших ареалів планети. На нашій землі людина живе зпоконвіку, з доби доісторичної. Кирилівська стоянка в Києві, трипільська археологічна епоха, Змієви вали, культури скифів-землеробів і скифів-кочовиків, черняхівські і зарубінецькі карби на передковічних скрижальях, Україна-Русь... Владаковість чи закономірність? У Японії виготовили глобус у вигляді багатогранника. Виявився такий факт: світові центри цивілізацій опинилися на його вершинах і ребрах.

Це наочно підтверджує історіософські концепції утворення Дніпровсько-Карпатської ойкумени, згідно з якими її формування відбувалось під впливом космічних факторів.

Більше пізгодіття тому в Празі у виданні Ю.Тиченка вийшла книга, присвячена запутаному, перекрученому питанню етногенезу українського народу. У "Вступі" до своєї праці автор, проф. Вадим Щербаківський, написав: "Для нас, для розуміння нашого сьогодення і внутрішнього "Я", важлива не тільки наша недавня козацька історія і не тільки князівський період, але також і всі попередні періоди". (Щербаківський В.Формация української нації.- Прага, 1941.- С.5).

Ніби розшифровуючи цю думку, інший дослідник - видатний етнограф, археолог, мовознавець В.П.Петров у лекції, прочитаній українсь-

кій громаді в Регенсбурзі 1947 р. зауважив, що "в питаннях етрогенезу вирішальне слово належить не історикам, а... дослідникам, що вивчають передісторію, отже насамперед археологам". (Петров В. Походження українського народу.- К., 1992.- С.10).

На думку ученого, історичний процес не завжди є простим розгитком, чи то незмінним, завжди тотожним собі біологічним відновленням поколінь. "Коли ми кажемо, що ми є автохтонами (від грецьк. аутоосам, що хтонес - земля, місцевий - прим. моя - Б.С.) на нашій землі, що ми живемо на ній не від VI ст. по Ріадві, а ще... від III тис. перед Ріадвом, ми повинні зважити, що між нами і людиною неополітичної України лежить кілька перейдених нашими предками епох, кілька етапів етнічних деформацій... Наша автохтонність... не була плодом і наслідком лише самої біологічної зміни й біологічного відтворення поколінь, що в русі часу протягом тисячоліть, послідовно заступали одне одне. В гроах і бурях знищень, в бурхливих змінах і аламах творився український народ, що став таким, яким ми його знаємо нині". (Петров В. Походження українського народу.- К., 1992.- С.25-26).

Поданий текст не тільки вичерпно характеризує дослідницьке кредо стосовно самого В.П.Петрова, але, по суті, - на думку акад. НАН України П.Голочка,- становить методологічну основу новітніх етрогенетичних пошуків". (Там же,- с.5).

Слідом за своїм учителем В.В.Хвойного - археологом, який відкрив знамениту трипільську культуру на поч. XX ст., В.П.Петров вважав за можливе шукати українські витoki саме в ній. Проте простежуються вони насамперед у системі господарства, топографії поселень, у звичаях розмальовувати житла і печі тощо. Що ж до етнічного зв'язку, то В.П.Петров не схильний був вважати трипільців підосновою українців. ні за антропологічним типом, ні мовно трипільці не належали до індо-

європейців. Проф. Щербаківський на питання генетичного зв'язку української людності до трипільської людності відповідав позитивно. Англійський учений Геддон справедливо каже, що "антропологічна мала Європа з часів неополітичної доби (за сучасною археологічною періодизацією - це VI-IV ст. до н.е. - прим. моя В.С.) дуже мало змінилася. І ми вправі вважати і твердити, що ми в та були автохтонами на своїй землі не від VI ст. по Ріадві Христовім, тільки ж від неоліту, тобто не менше 5000 літ.". (Щербаківський В. Формация української нації.- Прага, 1941.- С.6).

За дослідженнями мовознавця М.З.Сулопарова, якому пощастило дешифрувати пам'ятки трипільської культури, - вважає Г.Печерна,- можна з певністю вважати трипільців пеласгами-лелегами, які були предками не тільки народів Київської Русі, а й еллінів". (Печерна Г. Вступ до українознавства.- К., 1990.- С.6).

А відомий учений М.Брайчевський переконаний, що носії трипільської культури, - хліборобські племена "коонолідувалися в масштабніше етнічне утворення - народ - один з попередників (може навіть основний) індоєвропейської етнічної сім'ї, зокрема слов'ян". (Брайчевський В. Конспект історії України. // Старожитності.- 1991-№4). При цьому зазначає, що "і трипільська культура, і ямна, і комарівсько-тшинецька, і лужицька та інші чітко окреслені культури IV-V тис. до н.е. безумовно є археологічним еквівалентом великих етнічних груп, кристалізованих у народи. Однак, прив'язувати до них сучасну етноетнічну номенклатуру, шукати якихось "чистих" чи "прямих" генетичних ліній - річ безнадійна. Доведеться, мабуть, примиритися з тим, що ми ніколи не дізнаємося ані імені творців тих чисельних культур, ані їхньої мови, а тому мусимо задовольнитися умовною археологічною термінологією. Проте, це аніскільки не завадить нам цілком адекватно й повно

реконструувати історичний, зокрема й етногенічний процес". (Брайчевський В. Конспект історії України. // Старожитності. - 1991-N4).

Справді, як наголосив В. Петров, хоча на аламі III-I тис. до н. е. культура трипільців і була знищена, але все ж таки ми знаємо як проходили етногенетичні процеси. Виявлялися вони в тому, що землеробів змінили скотарі і вершники. Саме на цей час і припадає "процес творення українського народу, наших предків на Україні, як народу індоєвропейського". (Петров В. Походження українського народу. - К., 1992. - С. 38).

Це дає підстави стверджувати, що народи, які прийшли на зміну трипільцям (кіммерійці, скифи, сармати) очевидно, також брали участь у формуванні українського етносу.

Література:

1. Петров В. Походження українського народу. - К., 1992.
2. Грушевський М. Історія України-Руси. В одинадцяти томах. - К., 1991-1997.
3. Субтельний О. Україна. Історія. 2-е видання. - К., 1992.

2. Нація та її ознаки.

Видатні інтелектуали, дослідники і філософи, серед яких Дмитро Донцов, Лев Гумільов, Юрій Бойко, розмірковуючи про сутність людських спільнот, відносяться до них як до природних, живих одиниць, що мають час народження, етапи розквіту і закономірне зникнення. За час

свого існування ці живі динамічні утворення, що набули свого первинного імпульсу до життя від самої природи, по-різному використовують його. Лев Гумільов, погоджуючись з ідеями Вернадського про біохімічну енергію живої речовини в природі, будує свою теорію етногенезу. (Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. - Л., 1990).

Дмитро Донцов розглядає поняття "національне" і "загальнолюдське" як дуалістичні, але пов'язані категорії, які неможна розглядати окремо одна від одної. Учений вважає, що піднесення одного поняття над іншим обмежує обсяг і закреслює сутність кожного з них. І характеризує стан відношення до національного питання свого часу, міркує саме про бракування "національного" до такого балансу. (Донцов Д. Націоналізм (фрагменти) // Історія філософії України. Хрестоматія. - К., 1993).

Юрій Бойко визначає, що історія людського суспільства є "безкінечним національним розвитком" "від народності до вищого її виразу, який з'являється нацією". (Бойко Ю. Шлях нації // Українське слово. - Париж-Київ-Львів, 1992). В сучасній науці до визначення поняття нації як спільноти простежуються два підходи: як до етносоціальної спільноти - це перший, і як до етнонаціональної - це другий підхід.

За визначенням "Словника американської спадщини англійської мови" нація - це населення визначеної території, яке має спільні звичаї, походження, історію, і часто - мову. Автори "Міжнародного видання американської енциклопедії" стверджують, що нацією є "велика кількість людей, які вважають себе спільністю. Вони часто мають одну або кілька спільних ознак: мову, культуру, релігію, політичні та інші інститути, історію та віру в спільність долі". І всебітньо відомий Вебстерівський міжнародний словник англійської мови визначає націю "як спільність людей, яка складається з однієї або кількох націй".

спільностей, має більш чи менш визначену територію і уряд.

А автори довідкового видання "Етнопонаціональний розвиток України" додержуються того, що дане раз і назавжди визначення нації суперечить законам діалектики, і визначають націю як динамічний організм: "одна справа - нація в період її становлення, і інша справа - в період її зрілості і соціальної розвинутоості". Так визначення поняття "нація" з достатньою повнотою її ознак, на їх погляд, в науці поки що не існує. (Етнопонаціональний розвиток України. - К., 1993). Більш усталено тим самим довідником визначається національна спільність - це "сформована на певній території, міжпоколінна стійкість людей, які мають спільні, відносно стабільні особливості культури і поведінки, а також самосвідомість". Тобто "усвідомлення своєї єдності і відмінності від усіх інших подібних спільностей" є характерною ознакою нації.

І Юрій Бойко характерною ознакою національної спільності висуває "рисом усвідомлення суті своєї нації, усвідомлення своєї органічності", тобто перехід з підсвідомого до свідомого.

Тепер приведемо дві різні позиції щодо відношень між поняттями "нація" і "етнос".

В широкому, найбільш прийнятому розумінні, термін "національна спільність" охоплює всі три історичні типи етносу - плем'я, народність, нація. А при стадіальному підході ця дефініція характеризує лише певну стадію розвитку етносоціальної спільності - націю. Так нація виступає як вища форма існування етносу, що підіймається на основі попереднього типу етносоціальної спільності (етносу) внаслідок розвитку суспільних відносин, утворення національного ринку і стирання суттєвих релігійних відмінностей (відмінностей в культурі, мові і свідомості).

Не всі народності обов'язково трансформуються в національні спільності. З більш ніж 4000 етносів, які існують у світі, лише біля 800 "досягли", за даними ЮНЕСКО, стадії нації, а решта перебуває на донаціональному рівні розвитку - у формі народностей і племен. Національні спільності сильно відрізняються за чисельністю, ступенем консолідованості та чіткістю етнічної самосвідомості, характером розселення, наявністю чи відсутністю у них державності. Поряд з давно сформованими, зрілими, національними спільностями існують такі, що перебувають у процесі формування, зберігають племенний поділ і мають подвійну, загальноетнічну і племінну самосвідомість.

Говорячи про стадії чи фази розвитку етнічних націй, треба пам'ятати, що цей розвиток відбувається не в ізоляції, а у взаємодії з іншими націями та національними рухами.

Внутрішнім механізмом творення нації, її структуроутворюючим фактором є етнічне (тобто суто природне і живе цтворення), що обов'язково взаємодіє з національним. Соціальне, переплітаючись з етнічним, може проявитися лише на етнічному ґрунті, в системі внутрішньої структури етносу - нації.

Механізм взаємодії етнічного та соціального криється у структуроутворюючих елементах та характері зв'язків між ними. Система ознак нації така - спільність походження, території, мови, культури, єдність самосвідомості, наявність державності, спільного ринку, розвиненість соціально-економічних відносин. Ці ознаки й досі прийняті в етнології. Але якщо на них подивитися з точки зору їхньої значущості у внутрішньому розкритті етносу (нації), то можна побачити, що не всі з них є структуроутворюючими. Більшість спрямована не на розкриття внутрішньої сутності нації, а лише на створення певних умов для цього. До таких можна віднести і єдиний ринок, що сприяє еконо-

мічному єднанню, і територію, що полегшує встановлення контактів, і державу, котра впливає на політичну та ідеологічну консолідацію нації.

3. Поняття патріотизму, націоналізму, шовінізму.

Передусім зазначимо, що в основі слова "патріотизм" лежить грецький корінь "патріс" - батьківщина, вітчизна. Отже "патріот" в буквальному перекладі означає, насамперед, "співвітчизник", "земляк".

Щоб з'ясувати зміст, що вкладався та вкладається в це поняття, звернімося до словникових та енциклопедичних джерел. У Великій Радянській енциклопедії читаємо: "Патріотизм - любов до батьківщини і свого народу, до кращих національних традицій. Патріотизм - явище історичне, в кожному дану епоху має різний соціальний, класовий зміст". З нею перегукується Українська Радянська енциклопедія: "Патріотизм - одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів". Фактично теж саме знаходимо у Філософському енциклопедичному словнику: "Патріотизм - любов до батьківщини, відданість їй, прагнення своїми діями служити її інтересам". Звернемося ще до одного джерела - Толкового словника В. Даля: "Патріотизм - любов до вітчизни. Патріот - любитель вітчизни, ревнитель про благо її, вітчизнолюб, вітчизаник".

У різних авторів знаходимо й інші тлумачення слова "патріотизм".

які як правило, несуть те чи інше ідеологічне навантаження. Відкинувши всілякі ідеологічні навантаження, можна виділити ті головні риси, що обов'язково присутні в тлумаченнях поняття "патріотизм" різними джерелами і авторами. Так, як правило, в це поняття включається любов до батьківщини, рідного народу та рідної культури і, як наслідок, - цілеспрямована діяльність, що має своєю метою служіння її інтересам (остання - невід'ємна риса істинного патріота).

Націоналізм виявився наймогутнішим ідейним рухом нашого часу. Він пробуджував у народів колоніальних і комуністичних держав спрагу до свободи, до національного визволення. В результаті цієї боротьби всього за 50 років було створено понад 100 національних держав. Колоніальні і, особливо, комуністичні держави найжорстокішими методами боролися з націоналізмом, але ця боротьба тільки вионамувала економіку цих держав і надавала нові привабливості в боротьбі за політичну і економічну свободу пригноблених народів.

В чому суть націоналізму? Коротко її можна сформулювати як прагнення людини і народу до свободи, як політичної так і економічної. Націоналізм не терпить тиранії ні над нацією, ні над особистістю, тому він так легко припадає до душі поневолених людей. Він однаково зрозумілий для людей різних релігій, бо відстоює головну примету божого творіння, як істоти від народження вільної.

В якій мірі націоналізм і національна ідея торкнулися українського народу і мають вплив на його подальшу долю? Природно, що разом з іншими історичними народами світу, національна ідея, яка постійно кликала українців до волі, привела нас до незалежності. Вона зуміла створити в нас достатньо суспільної енергії та сили, щоб вперше за шість століть примусити наших великих сусідів без насильства пригнати нас вільним народом в наших етнічних кордонах, допомогла позбути-

ою тиранії і дала можливість нам самим вирішувати власну долю. (Див. Канигін Д.М., Імачук В.Ю. Українська мрія.- К.:Лексикон, 1998.- 159 с.).

Автори довідкового видання "Етнонаціональний розвиток України" дотримуються тієї точки зору, що відповідь на поставлені питання щодо націоналізму, патріотизму і шовінізму міститься у листі В.Липинського до п.Богдана Цемета, писаному у Рейхенау дня 12.XII.1925 р. У листі наголошувалося, що націоналізм буває двоякий: державотворчий і державноруйнівний - такий, що сприяє державному життю даної нації, і такий, що життя руйнує. Прикладом першого може бути націоналізм англійський; другого - націоналізм жидівський, польський, український. Перший - націоналізм територіальний, другий є націоналізмом екстериторіальним і віросповідним. Перший називається патріотизмом, другий - шовінізмом.

Коли Ви хочите, щоб була Українська Держава - Ви повинні бути патріотами, а не шовіністами. Що це значить? Це значить перш за все, що Ваш націоналізм повинен бути опертий на любові до своїх земляків, а не на ненависті до тих за те, що вони не українські націоналісти. Для Вас, напр., повинен бути ближчий український москвофіл чи польонофіл (оцей, як Ви його звете: Малорос і Русин), аніж чужинець, який Вам мав би допомогти визволитись від Москви чи Польщі. Ви повинні все своє почуття і весь свій розум напружити на те, щоб знайти розуміння, знайти спільну політичну мову з місцевим москвофілом чи польонофілом - іншими словами: створити з ним разом на Українській Землі окрему державу, а не на те, щоб поза межами України знайти союзника, який би допоміг Вам знищити місцевих москвофілів і польонофілів.

Шовініст робить навпаки: він завжди в ім'я націоналізму порогу-

міється з чужинцем проти свого земляка.

Далі, шовінізм український різниться від шовінізму польського і жидівського, які він наслідує, тим, що він не має таких глибоких культурних і економічних коренів, що дали би йому змогу стати сильним віросповідним і економічним рухом, як останні. Культурні коріння України в народі українським не глибше від коренів Руси, і коли почати грати на почуттях, на емоціях, на "національній вірі", то на Україні переможе завжди "Союз Русского Народа", а не "Союз Українського Народу". Шовінізм український, який є націоналізмом на моду лавочників (жидівське гасло: "свій до свого") і на моду живучих одвітарів "національної віри" інтелігентів, доведе політичну ідею України до загибелі, бо ані дійсні бакалейщики, ані дочогось адатні інтелігенти на Україні шовінізмом українським не захопляться. У нас він буде репрезентований завжди типами донцових і тому подібних селоблених і егоцентричних (закоханих у собі) людей, які своєю безсилюю злостью все творче, життєдатне на Україні від України відганятимуть.

Отже, будьте патріотом, а не шовіністом. Бути патріотом - це значить бажати всіма силами своєї душі створення людського, державного й політичного співжиття людей, що житимуть на Українській землі, а не мріяти про витоплення в Дніпрі більшості своїх же власних земляків. Бути патріотом - це значить шукати задоволення не в тім, "щоб бути українцем", а в тім, щоб було честю носити ім'я українця. Бути патріотом - це значить перш за все вимагати гарних і добрих учинків від себе, як від українця, а не перш за все ненавидіти інших тому, що вони "не українці". Врешті, бути патріотом, це значить, будучи українцем, виховувати в собі перш за все громадські, державотворчі прикмети: віру в Бога й послух його законам, тобто духоовні

вартості; далі вірність, твердість, сильновольність, дисципліну, пошану для своєї традиційної влади..., загалом кажучи, лицарськість - тобто політичні вартості. Натомість бути повністом - це значить прикривати свою духовну пустку (безрелігійність) і своє руйництво: отже, зрадництво, хиткість, безвольність, отаманію, самозакоханість, кар'єризм, здекласованість - фанатичними вигуками про "неньку Україну", про "рідну мову", про "ми українці!", про клятих "москвинів і ляхів" і т.п. Борони нас Боже від такого роду "націоналізму", який може принести тільки те, що вже приніс: руїну України. (Див. Етнопонаціональний розвиток України. - К., 1993).

Література:

1. Канигін Ю.М., Ткачук З.Ю. Українська мрія. - К.: Лексикон, 1996.
2. Етнопонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. - К., 1993.

4. Роль національної ідеї в процесі становлення української державності.

Дослідження української ідеї покликане визначити культурний, історичний, світоглядний контекст цього явища, з'ясувати його ідейні витoki, простежити логіку розвитку і видозмін національної ідеї. Важливо також в контексті сучасних філософських понять і уявлень дати нове розуміння української ідеї як ідеї суспільної свідомості, ідеї, що перебуває в центрі певних культурно-історичних процесів.

Ідея "народності" стала підґрунтям для формування української державності, поява в самосвідомості суспільства української ідеї як імператива культурного і політичного усамотінення. Своє втілення ця ідея набула в ціннісно та концептуально новому образі України.

Всього натерпівся наш народ за свою історію, а родюча земля не раз заливалася людською кров'ю та вкривалася попелом. Можливо, саме через це - через подолання агресивних енергій - йому вдалося зберегти свій високогуманний менталітет. Навіть ті, що опинилися в далеких від Батьківщини краях, залишилися з нею спорідненими. Можливо також, що саме тоді й виникла назва "Україна" (вперше зустрічається в літописі від 1187 року).

Майже всім відома теза, що буття визначає свідомість. Але буває й так, що свідомість випереджає буття. Поява держави Україна - добрий тому приклад. Свідомість переважної більшості населення піднялася над повсякденним монотонним буттям, і велика історична справедливість досягнута мирним шляхом. Ідея створення своєї державності виявилася значно сильнішою від усього іншого, тому що саме на той час в основі буття народу і його свідомості, за винятком окремих, вона була не міфічною, а реальною. Так, як все існуюче має живлення в різних ідеях, так і сама державність України кровно потребує своєї національної ідеї. Не великодержавної чи великоукраїнської, а національної, як генератора енергії самої української нації. Така ідея об'єднує переважну більшість населення, його волю, впевненість у собі, відповідальність і здатність виконання прямої цілі - розбудову самостійної України. З часом вона, безумовно, перетвориться на загальнонаціональну, оскільки нестиме у собі загальноприйнятні цінності.

Яка ж соціально-культурна сутність може бути вкладена в національну ідею? Очевидно, не лише розуміння того, що жити повинні не

бідніше від інших. Хоча до цього й спрямовується народна енергія, це - не ідея. Мабуть, і не сам лише релігійно-державницький компонент. Цього також замало.

Ми маємо, хоча й досить складну, але прадавню історію, за якої наше коріння входить в глибину віків. Сучасники і нащадки повинні навчитися поважати і завжди пам'ятати саме цю історію. Сама ідея відродження величі Святої Русі, Русі-України ХХІ століття, а не якась ідея-догма, дасть той позитивний і необхідний імпульс, який залучить у громадське життя найширші верстви населення. Поступово зникне і той соціально-психологічний тип "маленької людини", відома отрута малоросійства. Саме цього потребують і нове буття народу, й історична справедливість.

Безумовно відродження ідеї Святої Русі саме по собі може не відбутися. Для її впровадження виникає необхідність в національно-культурному ядрі, мозковому центрі нації, біля якого гуртувалися б національно свідомі державники і політично культурна еліта нації. За їх допомогою така ідея виробить національний характер українців і перетворить їх етнографічне малоросійство на українську націю - славу спільноту сім'ї слов'янської.

Тут доречно звернутися до думки академіка Б.Патона, який відвідавши Китай, сказав стосовно китайського народу таке: "Народ має національну ідею. Він не забув, глибоко шанує свою історію. Не переписує її начисто, не вважає, що вона почалася 10-15 років тому, коли країна стала на шлях економічних реформ". (Див. Академік Борис Патон. Мое відкриття Китаю. Газ. "Урядовий кур'єр". 17.10.95р., №.С.12).

У ХХ столітті український етнос втратив половину свого складу - так поабиткувалися над бездержавною нацією Великий Голод (1932-1933)

і Велика Війна (1939-1945). Отож ми живемо наче половиною свого буття. Але й після такого винищення ми спромоглися на варіант своєї держави. Все це свідчить про очевидну живучість української ідеї, яка постійно пламеніє в надрах українського етносу.

Література:

1. Гречка М. Чи можливе становлення нації без національної ідеї? /Віче.- К., 1996, №1-2. С.81-82.
2. Піч Р. Національна ідея з погляду науки/Український світ.- 1996, №1-3. С.17-18.
3. Розумний М.М. Культурно-історичний контекст становлення української ідеї. Автореф. дис. канд. філ. наук. Інститут філософії НАН України.- К., 1996.- 29 с.

Кривець Є.В.

МОРАЛЬ І ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ.

У різні історичні епохи існують різні структури моральної свідомості. Різниця у змісті моральної свідомості обумовлена і різницею в її побудові, у спробах регулювання поведінки людей. Виділити загальну структуру можна лише спираючись на аналіз історично змістовних систем моралі, а не шляхом абстрактного виведення однієї категорії моралі з другої.

Вивчаючи це питання, слід спинитися на моральних нормах як скла-

дових елементах структури моральної свідомості. Норми моралі існують у вигляді системи наказів на заборону якої-небудь форми поведінки, додержуватись якої повинна кожна людина.

Специфіка системи моральних норм визначається специфікою моральних відношень, оуть яких зводиться до ставлення окремих особистостей, груп суспільства до своїх і чужих вчинків з точки зору добра і зла, користі і шкоди, моральних принципів і норм суспільного обов'язку, справедливості, честі, совісті і т.ін.

Моральні норми втілюють у собі особливості моральної свідомості тієї чи іншої епохи і є певними моделями необхідної поведінки людей. Виникнення моральних норм забезпечується не тільки одностороннім впливом моральної практики на свідомість людини, але й творчим відношенням людини до дійсності, яку людина може міняти.

Моральні відношення регулюються не тільки нормами, котрі показують конкретно, які вчинки необхідно здійснювати, але й моральними принципами, які дають людині загальний напрямок її дії. Дуже важливим елементом структури моральної свідомості є моральна цінність. Вибір тих чи інших цінностей визначає моральну орієнтацію людини: напрямок її вчинків до людяності чи, навпаки, до індивідуалізму й егоїзму, до добра чи зла.

Ціннісна орієнтація свідомості - більш стійкий глибокий вираз її морального змісту, чи окремі спонукання, оцінки, виправдання, рішення. В загальній спрямованості свідомості вона реалізує ту вихідну моральну позицію, яку займає особа, маючи прояв не тільки в окремих вчинках і мотивах, а і у всіх рисах поведінки і морального самопочуття особи, яка виражає певну нормативну тенденційність цієї поведінки і самопочуття. У випадку, коли ті чи інші мотиви не збігаються з ціннісною орієнтацією, поведінка як цілісний ланцюг вчинків, як

правило, буде відповідати орієнтації, а не мотивам. Більше того, ціннісна орієнтація сама викликає ті чи інші виправдані мотиви, оцінки поведінки і заглушує інші. Вона може виявлятися не тільки у вчинках, що є результатом обдуманого рішення, але й у вчинках - поривах, в почуттях і волі індивіда. Пронизавши всі поверхи психіки людини, ціннісна орієнтація дозволяє людині миттю, часто-густо інтуїтивно, вибрати правильну лінію моральної поведінки. Вона об'єднує всі компоненти моральної свідомості, підкоряє їх єдиній меті, цементує волю людини, надає їй цілеспрямованості і послідовності.

Важливе місце в структурі моральної свідомості займають моральна мотивація, оцінка і самооцінка. Моральна мотивація виконує функцію раціонального обґрунтування і виправдання обраної лінії поведінки в очах суспільства, соціальної групи, колективу. Вона відповідає за характер обраних нею ідеалів, принципів, за їх гуманний чи негуманний зміст. Мотивація допомагає людині визначити своє ставлення до людей, морально усвідомити свою відповідальність перед колективом, сім'єю і самим собою. Мотивація дозволяє особі свідомо регулювати не тільки свою особисту поведінку, але й здійснювати розумний самоконтроль за станом своєї моральної свідомості, допомагає людині в самовихованні, у збереженні моральної чистоти мотивів.

Доцільне також визчення моральної оцінки. Оцінка дозволяє шляхом схвалення чи засудження встановити відповідність вчинку нормам і вимогам суспільної моралі. В моральній оцінці безпосередньо аливаються її пізнавальні й наказові функції. Тому вона завжди складається не тільки з опису вчинків, умов, але й з емоційно-вольових реакцій, з нормативних команд. Моральна оцінка дозволяє передавати людям специфічну інформацію про цінність їхньої поведінки, примушує співпереживати в єдиному пориві морального засудження чи схвалення. Різнovidом

моральної оцінки виступає самооцінка - визначення особою морального сенсу, значення особистих вчинків та їхніх мотивів. Здатність до самооцінки формується у людини всім процесом виховання і накопичення життєвого досвіду, по мірі усвідомлення тих оцінок та моральних реакцій оточуючих, які вона спостерігає. Самооцінка, коли вона більш чи менш правильна, виступає могутнім чинником самовиховання та перетворення особи.

В зв'язку з цим доцільно проаналізувати також проблему морального вчинку. Дію можна назвати вчинком, якщо вона а) має для кого-небудь те чи інше позитивне або негативне значення; якщо вона з цієї причини б) збуджує у кого-небудь певне до себе ставлення; і якщо вона в) зумовлене тим чи іншим суб'єктивним мотивом. Отже, коротко вчинок можна визначити як дію суб'єктивно мотивовану, яка має для кого-небудь значення і тому яке викликає до себе те чи інше ставлення. Якщо спробувати встановити структуру вчинку, то вона включає такі три елементи: а) мотив /внутрішнє спонукання до дії/; б) результат дії, що має значення; в) ставлення кого-небудь до дії, до її результату, до мотиву /оцінка/. У той же час важливо пам'ятати, що будь-яка дія може набувати характеру вчинку коли беруться в рахунок його мотиви, його значення і вноситься оцінка.

Для оцінки і мотиву морального вчинку характерні ознаки, як вибірковість і спрямованість. Ними створюється основа майбутньої дії. Будь-яка дія перетворюється на вчинок, як тільки вона набуває для кого-небудь того чи іншого значення. Отже дія стає вчинком, як тільки вона виступає з ким-небудь у відношення. Дія як матеріалізація ідеального змісту морального вчинку надає йому ознаки об'єктивності, з якими пов'язані й об'єктивна значущість морального вчинку і відношення до нього з боку інших.

Незалежно від внутрішнього змісту морального вчинку, від його позитивного чи негативного мотиву за ознакою об'єктивної значущості можна судити про моральний вчинок. Але у моральній кваліфікації вчинку враховується не тільки об'єктивна значущість дії, але й його мотив, суб'єктивна сторона вчинку.

Окремого розгляду потребує розгляд питання морального вибору. Перш за все слід усвідомити, якими особливостями характеризується свідомий вибір людиною того чи іншого вчинку. Перше: ставлення людини до світу завжди варіативне. Її рішення рідко коли виступають автоматичною реакцією на зовнішні фактори. Друге: моральний вибір завжди носить соціально змістовний характер. Він тією чи іншою ознакою орієнтує особу в соціальній сфері і разом з тим активно впливає на його сутність. Оскільки реальна дієвність дає особі досить широкий вибір, соціально різні варіанти дієвності, ці варіанти у момент їх здійснення можуть по-різному і не завжди протилежно впливати на особу, що вибирає, на її долю. Третє: в системі морального вибору особа завжди володіє відносною самостійністю. Що ж становить відносну самостійність в умовах детермінованої реальності? Необхідно з'ясувати, що дійсно вчинок породжується зовнішніми причинно-зумовленими зв'язками. Однак вільний свідомий вибір добровільний: ніхто не змушує людину, вона вирішує сама, як їй учинити в тій чи іншій ситуації. Свобода вибору - це лише умова моральної дієвності та основа, спираючись на яку мораль може здійснювати свою активну роль регулятора соціальної поведінки. Зміст моральної свободи не можна звести лише до можливості і здатності вибирати. Тут охоплюється тільки внутрішня суб'єктивна сторона проблеми. Необхідно показати складність і суперечливість системи вибору.

У розкритті питань, пов'язаних з категоріями, слід почати зі з'

ясування суті основних категорій моральної свідомості й етики. До основних категорій моральної свідомості й етики належать категорії добра і зла, обов'язку і совісті, гідності й честі, щастя й сенсу життя.

Моральні категорії за своїм змістом об'єктивно детерміновані - в них у специфічній формі відображаються вчинки і ставлення людей, що існують незалежно від волі і свідомості суб'єкта, що їх оцінює. За формою здійснення моральні категорії є суб'єктивні, оскільки виступають як внутрішні спонування суб'єкта, який має можливість вибирати між добром і злом, справедливим і несправедливим і т.ін.

Найбільш загальною формою моральної оцінки виступають категорії добра і зла. Вони охоплюють не тільки області міжособових відносин, але й різноманітні суспільні факти і явища - економічні, політичні, правові і т.ін. За допомогою категорій добра і зла оцінюють усе, що відбувається навколо, відрізняють моральне від аморального. В залежності від того, що підлягає оцінці, ці категорії набувають форми більш конкретних понять: принципів, норм, моральних якостей. Добро і зло поняття співвідносні й одночасно полярні, що взамовиключають одне одне. Коли категорія добра відображає найбільш загальні інтереси, прагнення, побажання людей, тобто все те, що відповідає моральному ідеалу, то категорія зла виражає уявлення протилежних ідеалів і цінностей, які перешкоджають гармонійному розвитку особистості.

Категорії обов'язку і совісті виникають і формуються як особливий спосіб угодженості вчинків людей, які виконують функції імператива - контрольного механізму, який дозволяє людині за власної волі дотримуватись інтересів суспільства, контролювати відповідність своїх вчинків до діючої системи моральних цінностей.

Категорія обов'язку має багато спільного з категорією совісті.

За своїм змістом вони, як правило, збігаються і виконують подібні функції в процесі морального регулювання людської поведінки. Якщо обов'язок більш чітко виражає нормативну сторону моралі, то совість - це перш за все внутрішнє регулювання вчинків і поведінки особистості.

Винятковість категорії совісті полягає в тому, що це глибоко інтимне почуття, яке стосується сфери внутрішніх переживань людини. Іншими словами, совість - це суб'єктивне усвідомлення людиною свого обов'язку і відповідальності перед суспільством. Це одна із найцінніших людських якостей, здобутих у процесі суспільного розвитку.

Обов'язок і совість формуються в процесі індивідуального розвитку свідомості людини як її особлива якість і можуть бути виховані в людині.

Розглядаючи зміст категорій гідності і честі, необхідно звернути увагу на те, що обидві вони розкривають ставлення людини до самої себе і ставлення людини до суспільства, виражають моральні характеристики особистості. В той же час між ними існують і певні відмінності. Моральна установка особистості виражена в понятті "честь", пов'язана з конкретним суспільним статусом людини, з характером, її діяльністю і виконанням нею соціальної ролі. Поняття "гідність" також виражає моральну цінність особистості, але одночасно воно виходить із принципу рівності всіх людей. За змістом воно ширше ніж поняття "честь", оскільки містить оцінку людини взагалі, незалежно від того, в якій соціальній ролі вона виступає і які функції виконує.

До моральних категорій також відносяться категорії "щастя" і "сєнс життя". Щастя - це категорія сфери свідомості, що означає задоволення людини умовами буття, повноту осмислення життя, усвідомлення свого людського призначення. Розуміння щастя значною мірою за-

лежить від того, як особистість уявляє собі сенс людського життя. Зміст етичної категорії "сенс життя" обумовлений діалектичною єдністю особистого й загального, об'єктивного і суб'єктивного. Ця категорія відображає суспільну значущість людини, її ставлення до моральних цінностей.

Щодо категорій моральної свободи і відповідальності особистості треба зазначити, що перша з них означає можливість і здатність людини бути самостійною у виборі вчинків відповідно до усвідомленої нею необхідності. Моральна свобода невід'ємна від моральної відповідальності. Ця категорія етики характеризує особу з погляду виконання нею моральних вимог суспільства, а також рівня участі особистості у власному моральному вдосконаленні та в досконаленні суспільства.

Література:

1. Памятники этической мысли на Украине XVII - первой половины XVIII ст. - К., 1987.
2. Мур Дж. Принципы этики. - М., 1984.
3. Кропоткин П.А. Хлеб и воля. Современная наука и анархия. - М., 1990.
4. Этическая мысль. Научно-публицистические чтения. - М., 1988.
5. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра. - М., 1991.
6. Юм М.А. Этика Макиавелли. - М., 1990.
7. Давидович В.Е. Социальная справедливость: идеал и принципы деятельности. - М., 1989.
8. Кониський Г. Філософські твори. Т. 1. - К., 1990.
9. Ильин И.А. Путь к очевидности. - М., 1983.

10. Бердяев Н.А. О назначении человека. - М., 1913.
11. Франк С.Л. Духовные основы общества. - М., 1992.
12. Гассенди П. Соч. в 2-х тт. Т. 1. - 1966.
13. Малахов В.А. Этика. - К., 1996.
14. Этическая мысль. - М., 1992.